

Λιούις Μάμφορντ

Αυταρχικές και δημοκρατικές τεχνικές*

Μετάφραση: Α. Φασούλας

Η «Δημοκρατία» είναι μία λέξη της οποίας το νόημα μοιάζει πλέον ομιχλώδες και περίπλοκο, λόγω της υπερβολικής της χρήσης, συχνά με έναν συγκαταβατικά περιφρονητικό τρόπο. Όποιες και να είναι οι διαφορές μας στη συνέχεια, θα μπορούσαμε άραγε να συμφωνήσουμε πως η αρχή στην οποία βασίζεται η δημοκρατία είναι το να τίθεται οτιδήποτε είναι κοινό σε όλους τους ανθρώπους, πάνω από αυτό που ανήκει σε μια οργάνωση, ένα ίδρυμα ή μια ομάδα; Αυτό δεν αμφισβητεί τα δικαιώματα όσων διαθέτουν κάποιο φυσικό προτέρημα, μία ειδικευμένη γνώση, κάποια τεχνική ικανότητα ή ακόμα, τα δικαιώματα των θεσμικών οργανισμών: όλοι μπορούν, υπό δημοκρατικό έλεγχο, να παίξουν έναν χρήσιμο ρόλο στην ανθρώπινη οικονομία. Όμως η δημοκρατία συνίσταται στην απόδοση της εξουσίας περισσότερο στο σύνολο, παρά στα μέρη· και μόνο τα ζωντανά ανθρώπινα όντα είναι καθαυτά μια αυθεντική έκφραση του συνόλου, είτε δρουν μεμονωμένα, είτε αλληλοβοηθούμενα.

Απ' αυτήν τη βασική αρχή απορρέει ένα πλήθος σχετικών ιδεών και πρακτικών, οι οποίες εμφανίζονται στην ιστορία εδώ και πολύ καιρό, αν και όχι σε όλες τις κοινωνίες ή, τουλάχιστον, όχι στον ίδιο βαθμό. Μπορούμε να αναφέρουμε μεταξύ άλλων: την κοινοτική αυτοκυβέρνηση, την ελεύθερη επικοινωνία μεταξύ ίσων, την ανεμπόδιστη πρόσβαση στην κοινή γνώση, την προστασία από τον αυθαίρετο εξωτερικό έλεγχο και ένα αίσθημα προσωπικής, ηθικής υπευθυνότητας, όταν μια συμπεριφορά επηρεάζει το σύνολο της κοινότητας. Όλοι οι ζωντανοί οργανισμοί είναι κατά τι αυτόνομοι, στον βαθμό που ακολουθούν τον ιδιαίτερο, κάθε φορά, τρόπο ζωής τους· στον άνθρωπο, όμως, αυτή η αυτονομία είναι η πιο απαραίτητη συνθήκη της ανάπτυξής του. Από τη στιγμή που είμαστε άρρωστοι ή ανάπηροι, έχουμε απολέσει ένα μέρος της αυτονομίας μας: όμως το ν' απαρνούμασταν καθημερινά και για κάθε λόγο την αυτονομία αυτή, θα μεταμόρφωνε την

* Lewis Mumford, "Authoritarian and Democratic Technics". Λόγος που δόθηκε στη Νέα Υόρκη στις 21/1/1963 και αναδημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Technology and Culture* (τ. 5, τχ. 1, χειμώνας 1964). Ο Μάμφορντ (1895-1990) υπήρξε θεωρητικός της πόλης και της τεχνολογίας, ανθρωπολόγος, κριτικός αρχιτεκτονικής και ιστορικός. Είναι ένας από τους βασικούς κριτικούς (μαζί, π.χ., με τον γάλλο Ζακ Ελύλ [Jacques Ellul]) της σύγχρονης τεχνολογίας και των συνεπειών της στην κοινωνική ζωή. Στα ελληνικά κυκλοφορούν αρκετά έργα του (όλα από τις εκδ. Νησίδες), μεταξύ των οποίων τα *Τέχνη και τεχνική* (1997), *Η ιστορία των ουτοπιών* (1998), *Ο μύθος της μηχανής* (τ. Α' και τ. Β' 2005) κ.λπ.

ίδια τη ζωή μας σε χρόνια ασθένεια. Η καλύτερη δυνατή ζωή –και εδώ έχω πλήρη συναίσθηση πως ανοίγω μια μεγάλη κουβέντα- είναι μία ζωή που απαιτεί περισσότερη αυτό-οργάνωση, αυτό-έκφραση και αυτό-εκπλήρωση. Υπό αυτή την έννοια, η προσωπικότητα - άλλοτε ειδοποιό χαρακτηριστικό μόνο των βασιλέων- ανήκει, για τη δημοκρατική θεωρία, σε όλους τους ανθρώπους. Η ζωή, στην αφθονία και την πληρότητά της, δεν μεταβιβάζεται.

Διαμορφώνοντας αυτόν τον προσωρινό ορισμό, ελπίζω να μην ξέχασα κάτι σημαντικό, στο όνομα της επιδιωκόμενης ομοφωνίας. Η δημοκρατία –χρησιμοποιώ την λέξη με το πρωταρχικό της νόημα- εκδηλώνεται αναγκαστικά κυρίως στις μικρές κοινότητες ή τις μικρές ομάδες, των οποίων τα μέλη έχουν συχνές προσωπικές επαφές, αλληλεπιδρούν ελεύθερα και γνωρίζονται προσωπικά. Από την στιγμή που ο αριθμός των ατόμων είναι μεγάλος θα πρέπει να συμπληρώσουμε με διάφορους τρόπους την δημοκρατική συσχετίσή τους, δίνοντάς της μια μορφή περισσότερο αφηρημένη και απρόσωπη. Όμως, η ιστορική εμπειρία αποδεικνύει πως είναι πολύ πιο εύκολο να εξαλείψει κανείς τη δημοκρατία δημιουργώντας θεσμούς που παραχωρούν την εξουσία σ' όσους βρίσκονται στην κορυφή της κοινωνικής ιεραρχίας, παρά να συμπεριλάβει δημοκρατικές πρακτικές σ' ένα καλά οργανωμένο σύστημα, ελεγχόμενο από ένα κέντρο, και το οποίο αγγίζει τον υψηλότερο βαθμό μηχανικής αποτελεσματικότητας, όταν αυτοί που δουλεύουν γι' αυτό δεν έχουν ούτε προσωπική θέληση, ούτε προσωπικές επιδιώξεις.

Η ένταση ανάμεσα στον συνεταιρισμό σε μικρή κλίμακα και στην οργάνωση μεγάλης κλίμακας, ανάμεσα στην προσωπική αυτονομία και τον θεσμικό έλεγχο, ανάμεσα στον έλεγχο από απόσταση και την αποκεντρωμένη τοπική παρέμβαση, μας έχει οδηγήσει σε μια κρίσιμη κατάσταση. Εάν μπορούσε κανείς να κρίνει με διαύγεια, θα είχε ίσως καταλάβει εδώ και καιρό, πως αυτή η σύγκρουση βρίσκεται βαθιά ριζωμένη και στην ίδια την τεχνική.

Πόσο θα ήθελα να μπορούσα να περιγράψω την τεχνική με την ίδια ελπίδα να κερδίσω την συμφωνία σας, όπως για τον ορισμό που έδωσα για την δημοκρατία, παρά τις όποιες επιφυλάξεις και αμφιβολίες σας! Θα πρέπει, παρ' όλα αυτά, να παραδεχτώ πως ακόμα και ο τίτλος αυτού του άρθρου είναι αμφιλεγόμενος· και είναι αδύνατον να προχωρήσω την ανάλυσή μου χωρίς ν' ανατρέξω σε ερμηνείες οι οποίες δεν είναι ακόμα ευρέως διαδεδομένες, και ακόμα, ούτε βεβαίως έχουν συζητηθεί ή σχολιαστεί με αυστηρότητα. Για να το θέσω ωμά, η γενική μου θέση είναι η εξής: από τα τέλη της Νεολιθικής Εποχής στη Μέση Ανατολή, μέχρι και τις μέρες μας, δύο είδη τεχνολογίας συνυπήρξαν περιοδικά πλάι-πλάι: η μια αυταρχική και η άλλη δημοκρατική· η πρώτη εκπορευόμενη από το κέντρο του συστήματος, εξαιρετικά ισχυρή αλλά ασταθής εκ φύσεως, η δεύτερη ελεγχόμενη από τον άνθρωπο, σχετικά αδύναμη, αλλά ευφυής και αέναη. Εάν έχω δίκιο -εκτός κι αν αλλάξουμε

συμπεριφορά ριζικά- έρχεται η μέρα όπου η δημοκρατική τεχνική θα εξαφανιστεί ή θα αντικατασταθεί ολοκληρωτικά. Έτσι, όλη η εναπομείνασα αυτονομία μας θα αφανιστεί ή θα της επιτρέπεται να υπάρχει μόνο ως κυβερνητική φάρσα, όπως περίπου οι εθνικές εκλογές για την ανάδειξη ήδη επιλεγμένων ηγετών στις χώρες με ολοκληρωτικά καθεστάτα.

Τα δεδομένα στα οποία βασίζεται αυτή η άποψη, είναι γνωστά· πιστεύω όμως πως έχουμε παραμελήσει την σημασία τους. Αυτό που θα ονόμαζα δημοκρατική τεχνική είναι η μέθοδος παραγωγής σε περιορισμένη κλίμακα, βασιζόμενη κυρίως στην ανθρώπινη επιτηδειότητα και την ενέργεια των ζώων, πάντοτε όμως όντας υπό την ενεργητική διεύθυνση του τεχνίτη ή του γεωργού, ακόμα κι όταν αυτοί χρησιμοποιούν μηχανές. Στα πλαίσια, λοιπόν, της δημοκρατικής τεχνικής, τα ιδιαίτερα ταλέντα κάθε ομάδας φιλτράρονται από τις τέχνες και τις κοινωνικές τελετές που η ομάδα αυτή επιλέγει, ενώ παράλληλα χρησιμοποιούνται με ήπιο τρόπο τα δώρα της φύσης. Η τεχνική αυτή έχει μεν περιορισμένες φιλοδοξίες, αλλά -ακριβώς χάρις στην ευρεία της διάδοση και τις χαμηλές της απαιτήσεις- προσαρμόζεται και ανακάμπτει πολύ εύκολα. Αυτή είναι η δημοκρατική τεχνική που στήριξε και στηρίζει σταθερά όλους τους πολιτισμούς της ιστορίας μέχρι την εποχή μας. Και είναι αυτή που αντιστάθμιζε επανειλημμένα την συνεχή τάση τις αυταρχικής τεχνικής να ασκεί με λανθασμένο τρόπο τις εξουσίες της. Ακόμη και στους λαούς που ήταν αναγκασμένοι να αποδίδουν τιμές στα πιο επιθετικά αυταρχικά καθεστάτα, μέσα στο εργαστήρι και στο αγρόκτημα μπορούμε ακόμα να διακρίνουμε μια κάποια αυτονομία, οξυδέρκεια και δημιουργικότητα. Το βασιλικό ρόπαλο, το μαστίγιο του δουλεμπόρου, οι γραφειοκρατικές ορδές δεν άφησαν το παραμικρό σημάδι στα υφαντά της Δαμασκού ή στην αθηναϊκή αγγειοπλαστική του 5^{ου} αιώνα.

Ενώ αυτή η δημοκρατική τεχνική έχει ρίζες τόσο βαθειά μέσα στον χρόνο όσο και τα πρώτα εργαλεία, η αυταρχική τεχνική είναι πολύ νεότερη: εμφανίζεται κατά την τέταρτη χιλιετία π.Χ. περίπου, μέσα σ' ένα νέο πλαίσιο τεχνικών εφευρέσεων, επιστημονικών παρατηρήσεων και συγκεντρωτικού πολιτικού ελέγχου, που παρήγαγε αυτόν τον ιδιαίτερο τρόπο ζωής που αποκαλούμε σήμερα πολιτισμό, χωρίς παρόλα αυτά να του πλέκουμε κανενός είδους εγκώμιο. Υπό τον νεοφανή θεσμό της βασιλείας, όλες οι μέχρι πρότινος σκόρπιες και μεταβαλλόμενες δραστηριότητες, που ήταν προσαρμοσμένες στ' ανθρώπινα μέτρα, ενώθηκαν σε μία μνημειακή κλίμακα, μέσω μιας νέας οργάνωσης των μαζών με χαρακτήρα θεολογικό και τεχνικό ταυτόχρονα. Στο πρόσωπο του απόλυτου μονάρχη, του οποίου ο λόγος είχε ισχύ νόμου, οι κοσμικές δυνάμεις κατέβαιναν στη Γή, κινητοποιούσαν και συνένωναν τις προσπάθειες χιλιάδων ανθρώπων, ως τότε υπερβολικά αυτόνομων και

ανεξάρτητων για να συντονίσουν ηθελημένα τις πράξεις τους για σκοπούς που ξεπερνούσαν τον ορίζοντα του χωριού.

Αυτή η νέα αυταρχική τεχνική δεν εμποδίστηκε ούτε από τα έθιμα του χωριού, ούτε από το ανθρώπινο συναίσθημα: οι ηράκλειοι άθλοι της μηχανικής οργάνωσης που πραγματοποίησε βασίζονταν σ' έναν αδυσώπητο φυσικό εξαναγκασμό, στην καταναγκαστική εργασία και τη δουλεία, οι οποίες γέννησαν μηχανές ικανές να παράγουν ιπποδύναμη χιλιάδων αλόγων, πολλούς αιώνες πριν την εφεύρεση της σέλας και των ινίων για τα άλογα ή του τροχού. Αυτή η συγκεντρωτική τεχνική βασίστηκε σε εφευρέσεις και επιστημονικές ανακαλύψεις ανώτερου επιπέδου: η γραφή με όλες τις αναφορές και τα αρχεία, τα μαθηματικά και η αστρονομία, τα αρδευτικά έργα· και κυρίως η κατασκευή περίπλοκων ανθρώπινων μηχανών, αποτελούμενων από αλληλεξαρτούμενα κομμάτια, αντικαταστάσιμα, τυποποιημένα και ειδικευμένα: οι στρατιές των εργατών, ο στρατός, η γραφειοκρατία. Οι στρατιές των εργατών και ο στρατός θα ύψωναν τα ανθρώπινα επιτεύγματα σε ύψη αδιανόητα ως τότε: κατασκευές μεγάλης κλίμακας όσον αφορά τις πρώτες-μαζικές καταστροφές όσον αφορά τον δεύτερο. Στις περιοχές όπου πρωτοεμφανίστηκε, η ολοκληρωτική αυτή τεχνική ήταν ανεκτή, ίσως ακόμα και ευκαταία, παρά την διαρκή της τάση προς την καταστροφή, διότι οργάνωνε την πρώτη οικονομία ρυθμισμένης αφθονίας: ειδικά οι απέραντες καλλιέργειες παραγωγής τροφής οι οποίες δεν εξασφάλιζαν μόνο τη θρέψη ενός πολυπληθούς αστικού πληθυσμού, αλλά ελευθέρωνε και μια σημαντική επαγγελματική μειοψηφία που μπορούσε πια ν' αναλάβει στρατιωτικές, γραφειοκρατικές, επιστημονικές ή καθαρά θρησκευτικές δραστηριότητες. Όμως αδυναμίες που δεν έχουν ακόμη και σήμερα ξεπεραστεί, μείωναν την αποτελεσματικότητα αυτού του συστήματος.

Αρχικά, η δημοκρατική οικονομία του χωριού θα αντισταθεί στην ενσωμάτωσή της στο νέο αυταρχικό σύστημα. Γι αυτόν τον λόγο, ακόμα και η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, αφού κατόρθωσε να κάμψει τις αντιστάσεις και να αρχίσει να συλλέγει φόρους, έκρινε σκόπιμο να παραχωρήσει μια μεγάλη τοπική αυτονομία σε θέματα θρησκείας και διακυβέρνησης. Επιπροσθέτως, όσο η γεωργία απορροφούσε την εργασία του 90% περίπου του πληθυσμού, η μαζική τεχνική εφαρμοζόταν κυρίως στα πολυπληθή αστικά κέντρα. Λόγω του ότι η αυταρχική τεχνική διαμορφώθηκε αρχικά σε μια εποχή όπου τα μέταλλα ήταν σπάνια, ενώ η ανθρώπινη πρώτη ύλη –προερχόμενη από τους αιχμάλωτους πολέμου- ήταν εύκολα μετατρέψιμη σε λογίων-λογίων μηχανές, οι ηγέτες που την διεύθυναν ποτέ δεν έκαναν τον κόπο να εφεύρουν μηχανικά ή ανόργανα υποκατάστατά της. Όμως η εν λόγω τεχνική υπέφερε κι από άλλες αδυναμίες, ακόμα σοβαρότερες. Το σύστημα αυτό δεν διέθετε καμία εσωτερική συνοχή: αρκούσε μία διακοπή των επικοινωνιών -ένας χαμένος κρίκος στην

αλυσίδα των εντολών- και οι μεγάλες ανθρώπινες μηχανές κατέρρεαν. Τέλος, οι μύθοι που στηρίζαν το σύστημα στο σύνολό του –και ιδιαίτερα ο θεμελιώδης μύθος της βασιλείας- ήταν παράλογοι λόγω της καχυποψίας και του παρανοϊκού μίσους τους, των παρανοϊκών αξιώσεών τους για άνευ όρων υποταγή και απόλυτη εξουσία. Παρόλες δηλαδή τις εντυπωσιακές κατασκευές της, η αυταρχική τεχνική εξέφραζε μια βαθιά εχθρότητα προς την ζωή.

Στο σημείο αυτό της σύντομης ιστορικής μου παρένθεσης, πιστεύω πως βλέπετε καθαρά που θέλω να καταλήξω: η αυταρχική τεχνική επανεμφανίζεται σήμερα με μια μορφή επιδέξια τελειοποιημένη και εξαιρετικά μεγεθυμένη. Μέχρι τώρα, εμπιστευόμενοι τις αισιόδοξες αρχές διανοητών του 19^{ου} αιώνα όπως ο Ωγκύστ Κοντ (Auguste Comte) και ο Χέρμπερτ Σπένσερ (Herbert Spencer), αντιμετωπίσαμε την ανάπτυξη της πειραματικής επιστήμης και τις μηχανικές εφευρέσεις ως το καλύτερο εχέγγυο μιας ειρηνικής βιομηχανικής κοινωνίας, παραγωγικής και πάνω απ' όλα δημοκρατικής. Πολλοί ήταν αυτοί που για να καθησυχάσουν τους εαυτούς τους, επέλεξαν να πιστέψουν πως υπήρχε ακόμα και αιτιακή σχέση μεταξύ της εξέγερσης ενάντια στην αυθαιρεσία της πολιτικής εξουσίας του 17^{ου} αιώνα, και της βιομηχανικής επανάστασης που την συνόδευσε. Όμως, φαίνεται πως αυτό που έγινε αντιληπτό ως μια νέα μορφή ελευθερίας, ήταν στην πραγματικότητα μια πολύ πιο εξελιγμένη εκδοχή της παλιάς δουλείας: διότι η ανάδυση της πολιτικής δημοκρατίας κατά τους τελευταίους αυτούς αιώνες, εξουδετερώνεται όλο και περισσότερο από την παλινόρθωση της συγκεντρωποιημένης αυταρχικής τεχνικής -της τεχνικής που είχε κατά τ' άλλα υποχωρήσει σε πολλά μέρη του κόσμου.

Ας μην κοροϊδεύουμε άλλο τους εαυτούς μας. Την ίδια στιγμή που τα δυτικά έθνη ανέτρεπαν τα παλαιά απολυταρχικά καθεστώτα, τα οποία διοικούσαν από έναν βασιλιά με θεϊκή φύση, στον τομέα της τεχνικής αποκαθιστούσαν το ίδιο σύστημα, με μια μορφή πολύ πιο αποτελεσματική, επανεισάγοντας δρακόντειους καταναγκασμούς στρατιωτικής φύσης τόσο στην οργάνωση των εργοστασίων, όσο και στην νέα οργάνωση του στρατού, βάσει της οποίας οι στρατιώτες χωρίζονται πλέον σε συντάγματα, φορούν στολή και λαμβάνουν αυστηρή εκπαίδευση. Κατά τους δύο τελευταίους αιώνες, που αποτελούν μεταβατικά στάδια, θα μπορούσαμε να αμφιβάλλουμε για την τελική κατεύθυνση αυτού του συστήματος, διότι παρατηρούμε πως δυνατές δημοκρατικές αντιστάσεις λάμβαναν χώρα εδώ κι εκεί· με την ενοποίηση όμως της επιστημονικής ιδεολογίας, απελευθερωμένης από τα όρια που έθεταν η θεολογία και οι ουμανιστικές αντιλήψεις, η αυταρχική τεχνική είχε πια στην φαρέτρα της ένα όργανο που της δίνει τον απόλυτο έλεγχο της φυσικής και κοσμικής ενέργειας. Οι εφευρέτες της ατομικής βόμβας, των διαστημικών πυραύλων και των υπολογιστών είναι οι δικοί μας κατασκευαστές πυραμίδων: με τον ψυχισμό τους φουσκωμένο από τον ίδιο μύθο της

απεριόριστης δύναμης, καυχούνται για την παντοδυναμία ή ακόμα και για την παντογνωσία που υποτίθεται ότι τους εγγυάται η επιστήμη, ορμώμενοι από εμμονές και παρορμήσεις εξίσου παράλογες μ' εκείνες των απολυταρχικών καθεστώτων που προηγήθηκαν και συγκεκριμένα απ' την αρχή που υπαγορεύει πως το ίδιο το σύστημα πρέπει να επεκταθεί, όποιο κι αν είναι το τελικό τίμημα για τη ζωή.

Αυτή η αυταρχική τεχνική, μέσω της εκμηχανοποίησης, της αυτοματοποίησης και της κυβερνητικής [cybernetic] οργάνωσης κατάφερε τελικά να υπερβεί τη σοβαρότερη αδυναμία της: την αρχική της εξάρτηση από αντιστεκόμενους ή ενεργά απείθαρχους σερβομηχανισμούς, οι οποίοι, όντας ακόμα αρκετά ανθρώπινοι, διαπνέονται από σκοπούς που δεν ταυτίζονται απαραίτητα με τους αντίστοιχους του συστήματος.

Όπως ακριβώς η πρωταρχική εκδοχή της αυταρχικής τεχνικής, η καινούργια αυτή τεχνολογία είναι εκπληκτικά δυναμική και παραγωγική: η ισχύς της, σε όλες της τις μορφές, τείνει να αυξάνεται χωρίς όριο, σε τέτοιες ποσότητες που αψηφά την δυνατότητα αφομοίωσης και εμποδίζει οποιονδήποτε έλεγχο, είτε μιλάμε για την παραγωγικότητα της επιστημονικής γνώσης, είτε για την αντίστοιχη των αλυσίδων παραγωγής των εργοστασίων. Η αύξηση της ενέργειας, της ταχύτητας και της αυτοματοποίησης στον ύψιστο βαθμό, έξω από κάθε έγνοια για τις ποικίλες και ευαίσθητες συνθήκες που επιτρέπουν την ύπαρξη της οργανικής ζωής, έγινε σκοπός καθαυτός. Και αν κρίνουμε από τους εθνικούς προϋπολογισμούς, όπως και στις πρώτες μορφές αυταρχικών τεχνικών, όλη η προσπάθεια αφορά τα ολοκληρωτικά όργανα καταστροφής που επινοούνται για λόγους εντελώς παράλογους, των οποίων βασικό αποτέλεσμα θα ήταν ο ακρωτηριασμός ή ο αφανισμός της ανθρώπινης φυλής. Ακόμα και ο Ασσουρμπανιπάλ ή ο Τζένγκις Χαν πραγματοποιούσαν τα αιματηρά τους εγχειρήματα μέσα στα πλαίσια των ανθρώπινων ορίων.

Στο νέο αυτό σύστημα, το κέντρο εξουσίας δεν είναι πια μια διακεκριμένη προσωπικότητα, ένας παντοδύναμος βασιλιάς: ακόμα και στις ολοκληρωτικές δικτατορίες, το κέντρο βρίσκεται τώρα πια στο ίδιο το εσωτερικό του συστήματος, αόρατο μα πανταχού παρόν· όλο το ανθρώπινο δυναμικό που το συναποτελεί, συμπεριλαμβανομένης της τεχνικής και διευθυντικής ελίτ και του επιστημονικού ιερατείου –οι μόνες ομάδες που έχουν πρόσβαση στην απόκρυφη γνώση που θα επιτρέψει τον ολοκληρωτικό έλεγχο- είναι κι αυτές παγιδευμένες στην τελειότητα της οργάνωσης που δημιούργησαν. Όπως οι φαράω της εποχής των πυραμίδων, αυτοί οι υπηρέτες του συστήματος ταυτίζουν το γενικό καλό με το προσωπικό τους ευ-ζην· όπως για τον θεό-βασιλιά έτσι και για αυτούς, η υπεράσπιση του συστήματος είναι μια πράξη αυτό-λατρείας· και πάλι όπως ο βασιλιάς, νιώθουν μια ασίγαστη και άλογη επιθυμία επέκτασης των μέσων ελέγχου που διαθέτουν και εξάπλωσης των ορίων

της εξουσίας τους. Σε αυτήν την συλλογικότητα που έχει για επίκεντρό της το σύστημα, σ' αυτό το Πεντάγωνο της ισχύος, καμία φανερή παρουσία δεν δίνει εντολές: αυτές οι νέες θεότητες δεν είναι σαν τον Θεό του Ιώβ, δε μπορούμε ούτε να τους αντισταθούμε αλλά ούτε και να τις αντιμετωπίσουμε. Με την πρόφαση ότι θα ελαφρύνει την εργασία, ο απώτερος σκοπός αυτής της τεχνικής είναι να εξορίσει την ζωή ή καλύτερα να μεταφέρει τις ιδιότητές της στη μηχανή και στη μηχανική συλλογικότητα, ενώ παράλληλα αποδέχεται μόνο το μέρος αυτό της οργανικής ζωής το οποίο δέχεται τον έλεγχο και την χειραγώγηση.

Ελπίζω να μην παρεξηγήσετε αυτήν την ανάλυση. Ο κίνδυνος για την δημοκρατία δεν προέρχεται από τις επιστημονικές ανακαλύψεις ή απ' τις ηλεκτρονικές εφευρέσεις. Οι ανθρώπινες ορμές που επικρατούν στην αυταρχική τεχνική των ημερών μας, προέρχονται από μια εποχή που δεν είχε ανακαλυφθεί ακόμα ούτε ο τροχός. Ο κίνδυνος, αντίθετα, προέρχεται από το γεγονός πως, από τότε που ο Φράνσις Μπέικον και ο Γαλιλαίος καθόρισαν τους νέους καινούργιους στόχους και μεθόδους για την τεχνική, οι μεγάλοι φυσικοί μετασχηματισμοί πραγματοποιήθηκαν από ένα σύστημα που αφανίζει χωρίς περιορισμούς την ανθρώπινη προσωπικότητα στο σύνολό της, δεν λαμβάνει καθόλου υπόψη της την ιστορική εξέλιξη, υπερτιμά τον ρόλο της αφηρημένης διάνοιας και μετατρέπει την κυριαρχία επί της φύσης –η οποία είναι, τελικά, κυριαρχία επί του ανθρώπου-, σε κύριο σκοπό της ύπαρξής μας. Το σύστημα αυτό έχει διαποτίσει την δυτική κοινωνία με τρόπο τόσο ύπουλο, που η ανάλυση της αλλαγής κατεύθυνσής και των σχεδίων του που επιχειρώ, μπορεί να φαίνεται περισσότερο αμφίβολη –και πιο συνταρακτική για την ακρίβεια- απ' τα ίδια τα γεγονότα.

Πώς να εξηγήσουμε την ευκολία με την οποία η εποχή μας έχει παραδοθεί τόσο εύκολα στους ελεγκτές, στους χειραγωγούς, στους διαιωνιστές μιας αυταρχικής τεχνικής; Η απάντηση στο ερώτημα αυτό είναι ταυτόχρονα παράδοξη και ειρωνική. Η σημερινή τεχνική διαφέρει από αυτή των αγίνωτων και ανοιχτά βίαιων συστημάτων του παρελθόντος, λόγω μιας μικρής και εξαιρετικά ευνοϊκής λεπτομέρειας: δέχτηκε την βασική δημοκρατική αρχή χάρη στην οποία κάθε μέλος της κοινωνίας υποτίθεται ότι απολαμβάνει τα αγαθά της. Μέσω της σταδιακής πραγματοποίησης αυτής της δημοκρατικής υπόσχεσης, το σύστημά μας κατόρθωσε να εγκολπωθεί ολοκληρωτικά την κοινωνία, απειλώντας έτσι να εκμηδενίσει κάθε εναπομείναν ψήγμα δημοκρατίας.

Η συναλλαγή που μας προτείνεται μοιάζει σαν ένα γενναιόδωρο λάδωμα. Με βάση τους όρους του δημοκρατικού-αυταρχικού κοινωνικού συμβολαίου, κάθε μέλος της κοινωνίας μπορεί να διεκδικήσει όλα τα υλικά αγαθά, όλα τα πνευματικά και συναισθηματικά ερεθίσματα που επιθυμεί, σε ποσότητες που ίσα-ίσα θα έφθαναν, στον παρελθόν, ακόμα και για μια περιορισμένη ολιγαρχία: διατροφή, στέγαση, γρήγορες μεταφορές, στιγμιαία

επικοινωνία, ιατροφαρμακευτική περίθαλψη, διασκεδάσεις και εκπαίδευση. Υπό έναν όρο όμως: όχι μόνο να μην απαιτούμε τίποτα που αυτά που το σύστημα δεν μπορεί να προσφέρει, αλλά επίσης να δεχόμαστε ό,τι μας προσφέρεται, κατασκευασμένο και μετασχηματισμένο τεχνητά κατά το δέον, ομογενοποιημένο και τυποποιημένο, στις ακριβείς ποσότητες που επιβάλλει το σύστημα κι όχι ο άνθρωπος. Εάν επιλέξουμε το σύστημα, καμία άλλη επιλογή δεν είναι δυνατή. Με μια λέξη, αν εξαρχής απαρνηθούμε τη ζωή μας, η αυταρχική τεχνική θα μας ανταποδώσει ό,τι μπορεί να μετρηθεί μηχανικά, να πολλαπλασιαστεί ποσοτικά, να χειραγωγηθεί και ν' αυξηθεί μαζικά.

«Δεν είναι μια δίκαιη ανταλλαγή;» θα ρωτήσουν αυτοί που μιλάν στο όνομα του συστήματος. «Δεν είναι πραγματικά αγαθά τα αγαθά που υπόσχεται η αυταρχική τεχνική; Την αφθονία δεν ονειρεύεται η ανθρωπότητα εδώ και τόσον πολύ καιρό, την οποία όλες οι κυρίαρχες τάξεις επιχείρησαν να κρατήσουν για τον εαυτό τους, καταφεύγοντας σε κάθε είδους ωμότητα και αδικία;». Δεν θα ήθελα σε καμία περίπτωση ν' αρνηθώ πως αυτή η τεχνική δημιούργησε πολλά αξιοθαύμαστα προϊόντα, ούτε να μειώσω την αξία τους κι αυτό γιατί μια αυτορυθμισμένη οικονομία θα μπορούσε να τα χρησιμοποιήσει σωστά. Αυτό που θέλω απλά να προτείνω είναι πως ήρθε η ώρα να υπολογίσουμε το ανθρώπινο κόστος και τις κακουχίες, για να μην μιλήσουμε καν για τους κινδύνους στους οποίους μας εκθέτει η άνευ όρων συναίνεσή μας στο ίδιο το σύστημα. Ακόμα και το πολύ άμεσο τίμημα είναι υψηλό, καθώς απέχουμε τόσο πολύ από το να έχουμε τον πραγματικό και αποτελεσματικό έλεγχο του συστήματος, που αυτό θα μπορούσε να μας δηλητηριάσει μαζικά ή να μας αφανίσει στην προσπάθειά του να μας ταΐσει ή να διασφαλίσει την εθνική μας ασφάλεια, προτού προλάβουμε να απολαύσουμε όλα αυτά τα αγαθά. Είναι άραγε συμφέρον από ανθρώπινη άποψη να αρνηθούμε την πιθανότητα να περάσουμε, ας πούμε, μερικά χρόνια στο Γουώλντεν Ποντ¹, για το προνόμιο να περάσουμε μια ολόκληρη ζωή στο *Γουώλντεν* ²; Όταν η αυταρχική μας τεχνική παγιώσει την εξουσία της χάρη στους νέους τρόπους μαζικού ελέγχου, τις συστοιχίες ηρεμιστικών και αφροδισιακών σκευασμάτων, πώς θα μπορέσει να επιβιώσει η δημοκρατία; Πρόκειται για μια χαζή ερώτηση: ούτε η ίδια η ζωή δεν θα μπορέσει να

¹ Σ.τ.μ.: Η μικρή λίμνη του Walden βρίσκεται στο Κόνκορντ της Μασαχουσέτης και είναι το μέρος όπου ο Ντέιβιντ Θωρό έφτιαξε την καλύβα όπου έζησε για δύο χρόνια και έγραψε το έργο *Walden ή η ζωή στο δάσος* ([1854] ελλ. εκδ. Κέδρος, 2007 και Διεθνής Βιβλιοθήκη, 1999), στο οποίο παρουσιάζει τον ολιγαρκή και πρωτο-οικολογικό τρόπο με τον οποίο έζησε κοντά στη φύση ως μοντέλο προς μίμηση από τους συνανθρώπους του, στα πλαίσια μιας κριτικής στον σύγχρονο τρόπο ζωής.

² Σ.τ.μ.: *Walden Two* (1948): μοντέρνα ουτοπία γραμμένη από τον συμπεριφοριστή ψυχολόγο, Β. F. Skinner το 1948, η οποία προκάλεσε αρκετές συζητήσεις. Περιγράφει μια κοινωνία όπου τα ανθρώπινα προβλήματα ρυθμίζονται μέσω του συμπεριφορισμού (της ψυχολογικής, δηλαδή, προσέγγισης που εξαρτά μονόπλευρα τη συμπεριφορά του ατόμου από τα ερεθίσματα του περιβάλλοντος) και υποστηρίζει μια αυστηρά ντετερμινιστική αντίληψη του ανθρώπινου όντος, όπου δε χωρά καμία ελευθερία βούλησης.

αντισταθεί, πλην όσων μας πουλάει η συλλογική μηχανή. Η πλανητική εξάπλωση μιας αποστειρωμένης επιστημονικής ιντελιγκέντσας δεν θα θυμίζει την χαρούμενη κατάληξη ενός θεϊκού σχεδίου, όπως φαντάστηκε με αθώτητα ο Τεϊγάρ ντε Σαρντέν³. Στην πραγματικότητα, θα είναι η τελειωτική καταδίκη κάθε περαιτέρω προόδου για την ανθρωπότητα.

Γι ακόμα μια φορά, ελπίζω να μην παρεξηγούμαι. Δεν προβλέπω κάποιο αναπόφευκτο μέλλον. Απλώς προειδοποιώ για το τι *μπορεί ενδεχομένως* να συμβεί.

Τι μπορούμε να κάνουμε για να αποφύγουμε μια τέτοια κατάληξη; Περιγράφοντας την αυταρχική τεχνική που επιχειρεί να μας κυριεύσει, δεν ξέχασα το μεγάλο μάθημα της ιστορίας: «Προετοιμαστείτε για το απροσδόκητο!». Ούτε αγνοώ τα τεράστια αποθέματα ζωής και δημιουργικότητας που αυτή η περισσότερο ανθρώπινη δημοκρατική συνεχίζει να μας προσφέρει. Ελπίζω να πείσω αυτούς που προσπαθούν να διασώσουν τους δημοκρατικούς θεσμούς, πως οι προσπάθειές τους θα πρέπει να συμπεριλάβουν και την τεχνολογία. Πρόκειται και σε αυτή την περίπτωση για το αίτημα της επανατοποθέτησης του ανθρώπου στο κέντρο του ενδιαφέροντος. Πρέπει να εναντιωθούμε σε αυτό το αυταρχικό σύστημα που προσφέρει σε μια υποανάπτυκτη ιδεολογία και στην τεχνική, την εξουσία που κανονικά ανήκει στην ανθρώπινη προσωπικότητα. Επαναλαμβάνω: η ζωή δεν μεταβιβάζεται.

Παραδόξως και κατ' έναν συμβολικό και υπέροχα ταιριαστό τρόπο, ο πρώτος που μας ήρθε στο μυαλό να παραθέσουμε για να υποστηρίξουμε την άποψη αυτή είναι ένας πρόθυμος εκπρόσωπος αυτής της νέας αυταρχικής τεχνικής -πράγμα που τον κάνει σχεδόν ένα αρχέτυπο θύματος! Πρόκειται για τον αστροναύτη Τζων Γκλεν, του οποίου η ζωή κινδύνευσε λόγω μιας δυσλειτουργίας του αυτόματου ελέγχου που έπρεπε να ενεργοποιηθεί από απόσταση. Αφού κατάφερε να σώσει τη ζωή του χάρη στην δική του παρέμβαση, πετάχτηκε από την διαστημική κάψουλα φωνάζοντας: «Στο εξής τις εντολές πρέπει να τις δίνει ο άνθρωπος!».

Αυτό βέβαια είναι ευκολότερο να το λες παρά να το κάνεις. Αν δεν θέλουμε όμως να αναγκαστούμε να πάρουμε ακόμη πιο δρακόντεια μέτρα, όπως αυτά που προτείνει ο Σάμιουελ Μπάτλερ στο *Erewhon*⁴, καλά θα κάνουμε να επεξεργαστούμε μια λύση πιο δημιουργική: την αναδόμηση, δηλαδή, της επιστήμης και της τεχνικής μας, με τρόπο ώστε να

³ Σ.τ.μ.: Pierre Teilhard de Chardin (1881-1955): γάλλος Ιησουίτης θεολόγος και φιλόσοφος ο οποίος πίστευε ότι το σύμπαν βαδίζει προς το «σημείο Ωμέγα», ακολουθώντας μια εξελικτικιστική πορεία προς ολοένα και μεγαλύτερη πολυπλοκότητα και αυτοσυνείδηση.

⁴ Σ.τ.μ.: Το *Erewhon or Over the Range* (1872) του S. Butler είναι μια αναποδογυρισμένη σάτιρα (ο τίτλος είναι αναγραμματισμός της ανεστραμμένης λέξης *nowhere* [=πουθενά]) της αγγλικής κοινωνίας του 19^{ου} αιώνα. Ο Μπάτλερ φαντάζεται πως μέσα σε αυτή την κοινωνία όλες οι τεχνικές εφευρέσεις που πραγματοποιήθηκαν μετά από μια συγκεκριμένη ημερομηνία, κηρύχθηκαν παράνομες μετά από μια επανάσταση ενάντια στην αυξανόμενη ηγεμονία της μηχανής.

επανεισάγουμε σε κάθε επίπεδο της διαδικασίας, τις πλευρές εκείνες της ανθρώπινης προσωπικότητας που έχουν απορριφθεί από την αυταρχική τεχνική. Αυτό σημαίνει ότι πρέπει να θυσιάσουμε χωρίς τύψεις την ποσότητα, προκειμένου να αποκαταστήσουμε την δυνατότητα μιας ποιοτικής επιλογής· πρέπει να μεταφέρουμε στην ανθρώπινη προσωπικότητα και την αυτόνομη ομάδα την εξουσία που βρίσκεται αυτή τη στιγμή στα χέρια της συλλογικής μηχανής· πρέπει να δώσουμε βάρος στην οικολογική ποικιλία και περιπλοκότητα αντί να εντείνουμε την υπερβολική ομοιομορφία και την τυποποίηση· και κυρίως, θα πρέπει να περιορίσουμε αυτήν την τάση διόγκωσης του συστήματος, ώστε να το συγκρατήσουμε αυστηρά μέσα στα ανθρώπινα όρια και έτσι να ελευθερώσουμε τον άνθρωπο ώστε να μπορεί να ακολουθήσει άλλους σκοπούς. Το ερώτημα που πρέπει να θέσουμε στους εαυτούς μας δεν θα πρέπει ν' αφορά τι είναι καλό για την επιστήμη και ακόμα λιγότερο για την Τζένεραλ Μότορς, την Γιούνιον Κάρμπιντ, την IBM ή το Πεντάγωνο, αλλά τι είναι καλό για τον άνθρωπο: όχι τον άνθρωπο ως μαζικό όν, υποτελής στην μηχανή και ελεγχόμενο από το σύστημα, αλλά τον άνθρωπο ως πρόσωπο, ελεύθερο να κινηθεί σ' όλους του τομείς της ζωής.

Οι δημοκρατικές διαδικασίες μπορούν να αντικαταστήσουν μεγάλη μερίδα της τεχνικής, εάν υπερνικήσουμε τις βρεφικές ορμές και τους αυτοματισμούς που απειλούν τώρα να εκμηδενίσουν οτιδήποτε θετικό καταφέραμε να κερδίσουμε. Ακόμα κι ο ελεύθερος χρόνος που η μηχανή κατέστησε δυνατό στις αναπτυγμένες χώρες, μπορεί να χρησιμοποιηθεί προς όφελός μας, όχι όμως για να υποταχτούμε σε άλλες μηχανές οι οποίες μας προσφέρουν μια «εκμηχανισμένη» χαλάρωση αλλά για να δοκιμάσουμε δραστηριότητες μη προσοδοφόρες και τεχνικά αδύνατες για το σύστημα της μαζικής παραγωγής: δραστηριότητες που απαιτούν ένα ταλέντο, μια γνώση, ένα ιδιαίτερο αισθητικό κριτήριο. Το κίνημα που ενθάρρυνε τις οικιακές εργασίες («φτιάξ' το μόνος σου!») υποχώρησε πρόωρα, γιατί προσπαθούσε να πουλήσει ακόμη περισσότερες μηχανές· ωστόσο το σύνθημά του είναι προς την σωστή κατεύθυνση – αρκεί βέβαια να έχουμε ακόμα έναν εαυτό για να μπορεί να κάνει κάτι «μόνος του». Δεν θα μπορούσαμε να σταματήσουμε την υπερπαραγωγή αυτοκινήτων που κατακλύζουν και καταστρέφουν τις πόλεις μας, παρά ξανασχεδιάζοντας αυτές τις πόλεις κατά τρόπο ώστε να προσφέρονται σε μια πιο αποτελεσματική ανθρώπινη δραστηριότητα: το περπάτημα. Παρατηρούμε με χαρά ότι ακόμα και στην περίπτωση της γέννας και του τοκετού, η έμφαση στρέφεται, από την υπερπαραγωγική, αυταρχική –και συχνά θανάσιμη– διαδικασία, που έχει για επίκεντρο τη νοσοκομειακή ρουτίνα, προς την κατεύθυνση μιας πιο ανθρώπινης διαδικασίας που θα ξαναδώσει την πρωτοβουλία στην μητέρα και στους φυσικούς ρυθμούς του σώματος.

Η αναγέννηση και ο εμπλουτισμός της δημοκρατικής τεχνικής είναι πασιφανώς ένα θέμα πολύ σημαντικό για να συνοψιστεί σε μια ή δύο καταληκτικές προτάσεις. Όμως, ελπίζω να έδειξα καθαρά πως τα αυθεντικά πλεονεκτήματα που μας προσφέρει η τεχνική που είναι βασισμένη στην επιστήμη, δεν μπορούν να διατηρηθούν παρά εάν περικόψουμε το σύστημα μέχρις εκείνο το σημείο όπου ο άνθρωπος μπορεί να έχει επιλογή, να επεμβαίνει, να σχεδιάζει για στόχους εντελώς διαφορετικούς απ' αυτούς του συστήματος. Στις σημερινές συνθήκες, εάν η δημοκρατία δεν υπήρχε, θα έπρεπε να την εφεύρουμε προκειμένου να διατηρήσουμε και ν' αρχίσουμε ξανά να τελειοποιούμε τον χαρακτήρα και την διάνοια του ανθρώπου.